

MAGYAR NYELVŐR

137. ÉVF.

*

2013. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

Tulajdonneves frazeológiai reáliák fordítási nehézségei¹

1. A Krisztus előtti 2. század óta folyik a vita arról, hogy milyen jelentősége van a nyelvben a szabálytalanságnak. Kissé leegyszerűsítve a dolgot, az analógia elméletének hívei azt hangoztatták, hogy a nyelvi jelenségek alapján véve szabályosak, és csak kivételesen szabálytalanok. Az anomália hívei viszont azt hirdették, hogy a nyelvekben a szabálytalanságok, a kivételek nagyobb szerepet kapnak, mint a szabályszerűségek.

A modern nyelvészet atyjának tekintett Ferdinand de Saussure ezt írta a *Bevezetésben* (Saussure 1967: 148): „Ugyanazon a nyelven belül mindazok a szavak, amelyek rokonfogalmakat fejeznek ki, kölcsönösen korlátozzák egymást.” Helyesen állapítja meg e kijelentésről Franz Josef Hausmann német romanista, hogy az egykontúros, jól lehatárolható, rendszerszerű szókincs délibábját villantja föl, holott abban többnyire minden elmosódott, és folyamatos mozgásban van. A szókincs – főleg az idegen nyelvet tanulóknak – igen gyakran nem előre látható módon megkomponálható, kombinálható, hanem leginkább labirintusszerűen és kaotikusan idiomatikus (Hausmann 1997: 288).

Anyanyelvünkön mintegy 10–15 évbe is beletelik, amíg megszöjünk a magunk „Ariadné fonalát”, amelynek segítségével minden nehézség nélkül és oly magabiztosan igazodunk el ebben a labirintusban, hogy végül már nem is érezzük, hogy labirintusban mozgunk. Ha azonban egy másik nyelv nem kevésbé bonyolult és szerteágazó labirintusába tévedünk, kudarcaink, tapogatózásaink gyorsan rádöbbennek bennünket arra, hogy Ariadné-fonalunk itt mit sem ér, és hogy mindent előlről kezdve új fonalat kell szőnünk. Hogy is lehetne ez másképp? A szókincs a nyelvek legantropomorfabb része, ez áll legközelebb a folyamatosan változó élethez. Így nem szabad meglepődnünk azon, hogy annak alkotóelemei igencsak egyediek, vagy ha úgy tetszik idiomatikusak, összessége pedig kaotikusnak tűnő (Hausmann 1997: 289). Fő jellemzője nem annyira a lexémák kombinálhatósága, hanem a kombinációk idiomatikussága.

Az idiomaticitás tehát távolról sem a nyelvek és a nyelvtanulás perifériájára tartozó jelenség. Az maga a nyelv, annak éltető ereje és a jó nyelvtudás kulcsa. Ennek nehézségeit nap mint nap, holtig tanulva fedezzük fel. E rögzös úton pedig a nyelvtan és a kiejtés buktatói, valamint a frazémákat és a reáliákat is magukba foglaló szókincs nyelv- és kultúrspecifikus csapdái között kell manővereznünk.

¹ Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciáján (Budapest, 2012. június 20–21.) elhangzott előadás írott, bővített változata.

A népek és kultúrák közötti párbeszédet sokszor nehezíti az a körülmény, hogy a nyelvi és a kulturális univerzálék, archetípusok mellett (Eismann 2010: 711–26; Piirainen 2010) igen jelentős, az emberek nyelvi világképében is tükröződő különbségek is vannak. E nyelvi és kulturális távolság különösen jól vizsgálható két vagy több nyelv erős kulturális töltéssel rendelkező frazeológiai egységeinek és reáliáinak összehasonlításakor.

A következőkben néhány olyan magyar, francia, német és spanyol frazémát elemzek, amelyekben egy bizonyos fajta gyakori reália – valamilyen tulajdonnév – található. Ezek kontrasztív, interkulturális vizsgálatának eredménye természetesen előre megjósolható, vagyis hogy frazeológiai ekvivalenssel történő fordításuk nagyon gyakran problémás, nem kielégítő vagy egyáltalán nem lehetséges. De – amint ezt látni fogjuk – még a teljes vagy részleges ekvivalenciák esetében is igen meglepő dolgok derülhetnek ki.

2. Többnyire teljes ekvivalencia mutatkozik az úgynevezett páneuropeizmusok területén, vagyis az európai kultúrkör olyan közös szegmenseiben mint a bibliai, mitológiai, történelmi, irodalmi frazeológiai univerzálék, amelyek a legtöbb európai nyelvben azonos alakban és jelentésben megtalálhatók (vö. Piirainen 2010):

Biblia	H: <i>Júdás csókja</i> F: <i>le baiser de Judas</i> E: <i>el beso de Judas</i> D: <i>der Judas-Kuss</i>
Mitológia	H: <i>kitakarítja Augiasz istállóját</i> F: <i>nettoyer les écuries d’Augias</i> E: <i>limpiar las cuadras de Augias</i> D: <i>den Augiasstall ausmisten/reinigen</i>
Történelem	H: <i>átlépi a Rubikont</i> F: <i>franchir le Rubicon</i> E: <i>pasar el Rubicón</i> D: <i>den Rubikon überschreiten</i>
Irodalom	H: <i>Hol van már a tavalyi hó?</i> F: <i>Où sont les neiges d’antan?</i> E: <i>Mas, ¿dónde están las nieves de antaño?</i> D: <i>Wo ist der Schnee vom vergangenen Jahr?</i>

2.1. Ha azonban kissé alaposabban megvizsgáljuk ezeket a frazémákat, rögtön kiderül, hogy még ezen a látszólag problémamentes területen is találunk hosszú idő óta tévesen rögzült szólásmagyarázatokat vagy érdekes, fordítási csapdákat rejtő nyelvspecifikus eltéréseket. Az etimológiai magyarázatok problematikájára e helyütt nem térek ki, mert ezt más alkalommal és helyen már elemeztem a *Kolumbusz tojása* frazéma kapcsán (Bárdosi 2009b: 53–61 és 2011: 500–2). A fordítási problémákat okozó nyelvspecifikus eltérésekre a Biblia és a történelem területéről kívánok most néhány példát bemutatni.

2.1.1. Lukács evangéliumában olvashatjuk a gazdag ember és a szegény Lázár példabeszédét (*Lk 16, 19–31*). Lázárt halála után az angyalok Ábrahám kebelére vitték, ahol védelmet nyújtó szeretetközösség, béke, boldogság lett osztályrésze Isten országában. A bibliai Ábrahám kebelével kapcsolatban a magyar frazeológiában (O. Nagy 1976²: 32; Bárdosi 2009a: 31) döntően a halál képe konceptualizálódott: *elköltözött Ábrahám kebelébe (vél) ’meghalt.*² Az ’Ábrahám kebele’ jelentésű

² Érdekességként megemlítendő, hogy a tájjellegű *Ábrahámra viczorítja a fogát* szólás szintén a ’mehal’ jelentésben használatos, míg – kissé meglepő módon – a szintén tájjellegű *Elküldelek az Ábrahám kebelébe!* frazéma jelentése ’kegyetlenül elverlek’.

francia *le sein d'Abraham* vagy a spanyol *el seno de Abraham* frazémák szintén elsősorban a halál képét konceptualizálják (Rey–Chantreau 1997: 826; Sánchez 1997: 346), ellentétben a német *wie in Abrahams Schoß sitzen, leben wie in Abrahams Schoß* [úgy él/ül, mint Ábrahám ölében] frazémákkal, amelyek a szótári meghatározások szerint (pl. Drosdowski–Scholze–Stubenrecht 1992: 22) a mai német nyelvben – eltávolodva az eredeti halálmotívumtól, fordítási csapdaként – elsősorban a jólét, a biztonságos, gondtalan élet kifejezésére szolgálnak ('ohne Sorgen in sehr guten Verhältnissen leben'; 'absolut sicher, geborgen').

2.1.2. A szinoptikus evangéliumok leírják, hogy Keresztelő János a Jordán folyóban keresztelte meg Jézust. Míg a Jordán vizéhez azonban sem a magyarban, sem a franciában nem kapcsolódott frazéma, addig a németben létezik az über *den Jordan gehen* [átmegy/átkel a Jordánon] kifejezés 'meghal' jelentéssel (Drosdowski–Scholze–Stubenrecht 1992: 365). A formailag ehhez nagyon közel álló és így csábító ekvivalenciát ígérő spanyol *ir alguien al río Jordán, bañarse alguien en el río Jordán* [a Jordán folyóhoz megy, megfürdik a Jordán folyóban] szólások azonban valójában frazeológiai hamis barátok, mert jelentésük 'megfiatalodik, megújul, felfrissül' (Sánchez 1997: 198).

2.1.3. Lukács evangéliuma (Lk 7,36–38) nyomán bűnbánó Magdolna alakja az európai kultúra és művészet egyik kulcsalakja. Míg azonban a Jézus lábait könnyeivel öntöző asszony a francia és a spanyol nyelvben frazeológiailag is rögzült (*pleurer comme une Madeleine, llorar como una Magdalena* [úgy sír, mint Magdolna]), hasonló bibliai tartalmú szóláshasonlat sem a magyarban, sem a németben nem született. Helyettük e két nyelv a *sír, mint a záporoső* és a *heulen, wie ein Schloßhund* köznapi hasonlatokkal él.

2.1.4. Bizonyos történelmi eseményekhez kapcsolódó toponimák egyes kultúrákban és nyelvekben frazeológiailag is rögzülnek. A latinitáshoz történelmileg és nyelvileg is szorosabban kötődő választékos spanyol és francia nyelvben a 'kényszerű megaláztatásban részesül, lenyeli a keserű pirulát' jelentésű *pasar por las horcas Caudinas, passer sous les fourches caudines* [elvonul a caudiumi iga alatt] kifejezések a mai Montesarchio városa közelében lévő Furcae Caudinae szorosban Kr. e. 321-ben lezajlott caudiumi csatára utalnak, ahol Gavius Pontius szamnita hadvezér súlyos vereséget mért a római csapatokra, majd szabad elvonulást ígért a legyőzötteknek, ha azok túszoikat hátrahagyva a győztes harcosok két, a földbe szúrt és egy harmadik, ezek felett keresztbe fektetett lándzsáiból kialakított iga forma (vö. *horca, fourche*) alatt vonulnak el. A rómaiak azonban túl megalázónak ítélték, és elutasították ezt a feltételt, mert ez a legnagyobb szégyen volt, ami katonát érhetett. Az egyezség meghiúsult, a túszoikat kivégezték. A francia és spanyol frazémáknak sem a németben, sem a magyarban nincs erre a történelmi eseményre, reáliára utaló megfelelője, így a fent javasolt fordítása is csak hozzátvetőleges.

3. Külön csoportot képvisel a **részleges ekvivalencia**, amelynek esetében az összehasonlított nyelvekben a frazéma szintaktikai struktúrája azonosságot mutat, a frazeológiai konceptualizáció is hasonló módon megy végbe, a szemantikai tartalom is ugyanaz lesz, csak a konkrét reáliák szintjén mutatkoznak különbségek. Amennyiben ezeket ismerjük az adott nyelvekben, az átváltásnak nem lesz különösebb akadálya, a fordítás szinte információ- és stílusvesztés nélkül lehetséges.

3.1. E típusnak egyik közismert és közkedvelt képviselői azok a frazémák, amelyek a haszontalan, fölösleges cselekvés fogalomkörét, a „valamit visz valahova, ahol abból amúgy is sok van” sémát, különböző tárgyakkal, élőlényekkel és toponimákkal fejezik ki:

Magyar	<i>vizet hord a Dunába</i>
Spanyol	<i>llevar hierro a Vizcaya</i> [vasat visz Vizcayába] <i>llevar trigo a Castilla</i> [búzát visz Kasztíliaba]
Német	<i>Eulen nach Athen tragen</i> [baglyokat visz Athénba] <i>Bier nach München bringen</i> [sört visz Münchenbe]
Olasz	<i>portar nottole ad Atene</i> [baglyokat visz Athénba] <i>portar coccodrilli in Egitto</i> [krokodilokat visz Egyiptomba]
Angol	<i>carry coals to Newcastle</i> [szenet visz Newcastleba]
Dán	<i>al tage sand med til Sahara</i> [homokot visz a Szaharába]
Orosz	<i>ехать в Тулу со своим самоваром</i> [szamovárt visz magával Tulába]

3.2. De ide sorolhatnánk még például az *él, mint Marci Hevesen* vagy a *Több is veszett Mohácsnál!* típusú frazémákat is, ahol egyes idegen nyelvek esetében szintén szintaktikai és szemantikai ekvivalenciáról beszélhetünk. A frazémák helyes fordítása azonban mindig megkívánja a háttérben húzódó reáliák ismeretét, történetét.

3.2.1. A 'jó dolga van, könnyen, vidáman, gondtalanul él' jelentésű és bizonytalan eredetű³ *él, mint Marci Hevesen* szóláshasonlat igazi frazeológiai hungaricumnak tűnhet. A vizsgált nyelvek közül a spanyolban talán csak az amúgy toponimát nem tartalmazó *estar/vivir como Dios* [él, mint egy isten] (Sánchez 1997: 452) szóláshasonlatot említhetjük ekvivalensként. A hasonló szerkezetű és jelentésű francia *vivre comme un Dieu* [él, mint egy isten] használati gyakorisága alacsony. A német *wie Gott in Frankreich leben* [él, mint Isten Franciaországban] hasonlat szintén az *isten* elemet használja kiegészítve azt a *Franciaország* toponimával.⁴ Ez utóbbi azonban hiányzik a spanyol szólásból, mivel a spanyol nyelv frazeológiai világképében Franciaország és annak lakosai kizárólag negatív, pejoratív töltéssel rögzültek (pl. *hacer el francés* 'practicar la fellatio', *el mal francés*

³ A szólás eredetéhez lásd: www.mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/el_mint_marci_hevesen.html (Letöltve: 2012. 05. 28.).

⁴ Flandriában (*leven zoals God in Frankrijk*) és Hollandiában (*leben nett als Gott in Frankrijk*) is ismert hasonlat.

'la síflis', *despedirse a la francesa* 'irse bruscamente sin una palabra de despedida'). A német frazéma eredetének magyarázata meglehetősen bizonytalan, anekdotikus. Egyik feltételezés szerint az egyházi emberek gazdagságára, jólétére utalhat a kép, egy másik szerint, mivel a francia forradalom után, az ész kultuszának jelszavával jó ideig üldözték Franciaországban a keresztény egyházakat, a keresztények istenének úgymond semmi dolga nem volt, visszavonultan, nyugalomban élhetett (Drosdowski–Scholze-Stubenrecht 1992: 440).

3.2.2. A *Több is veszett Mohácsnál!* helyzetmondattal a vizsgált nyelvek közül csak a spanyolban rendelkezik a fordítás szempontjából kielégítő részleges frazeológiai ekvivalenssel: *más se perdió en Cuba* [több is veszett Kubában]. A spanyol frazéma a magyarhoz hasonlóan egy fontos történelmi eseményre utal, amelynek során Spanyolország a kubai–amerikai–spanyol háború végén, a spanyol–amerikai 1898-as párizsi békeszerződés értelmében elvesztette utolsó tengerentúli gyarmatát, és a sziget az USA védnöksége alá került. Ilyen történelmi reáliát tartalmazó frazéma hiányában a fenti magyar helyzetmondatot mind a franciában, mind a németben csak a jóval semlegesebb és így szegényebb *En voilà une affaire!* és *Das ist doch kein Beinbruch!* frazémákkal tudjuk megközelítőleg visszaadni.

4. Végül említsük meg a tulajdonneves frazeológiai reáliák azon népes csoportját, amelyekre a **zéró ekvivalencia** jellemző. Ide tartoznak a minden nyelv sava-borsát alkotó, nyelvileg és kultúrtörténetileg igen erősen kötött, ezért a nyelvtanulóknak, fordítóknak, tolmácsoknak, lexikográfusoknak szinte leküzdhetetlen nehézségeket okozó – sőt ne szépítsük –, valójában lefordíthatatlan frazémák. A tanulmányban vizsgált nyelvekből e helyütt csak jelzésszerűen sorolunk fel a kategóriára jellemző egy-egy példát, amelyek esetében tökéletes frazeológiai ekvivalens helyett jó esetben be kell érünk egy szegényesebb frazeológiai ekvivalenssel, rossz esetben pedig egy hosszabb-rövidebb magyarázattal, lábjegyzettel. O. Nagy Gábor találóan határozza meg e szólások közös jellemzőjét:

„A legtöbb olyan szólás eredetét, amelyben tulajdonnév fordul elő, nem ismerjük. Csupán annyit tudunk róluk, hogy vagy valamely adomából származnak, vagy olyan valóban megtörtént eseménnyel kapcsolatosak, amely a szólás keletkezése korában – rendszerint évszázadokkal ezelőtt – valamely kisebb-nagyobb közösség körében közzájon forgott. Az ilyen szólások háttérét alkotó adomák vagy mendemondák idővel rendszerint feledésbe merülnek, s csupán a belőlük alakult és többféle vonatkozásban alkalmazható szólásmondások maradnak életben” (O. Nagy 2011: 64).

Ilyen reáliákat találunk például a magyar *Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé* 'főleg népmesék befejező részében vmely lakodalom, lakoma nagyságának, gazdagságának jellemzéseként használt kifejezés', a francia *un coup de Jarnac* 'un coup habile et imprévu; un coup déloyal ou pernicieux', a spanyol *estar de Rodríguez* 'dícese del marido que se queda en verano en su casa mientras su familia se va de vacaciones' (Sánchez 1997: 333) vagy a német *rangehen wie Blücher* 'sich unerschrocken, energisch einsetzen' (Drosdowski–Scholze-Stubenrecht 1992: 567) szólásokban. És a sort természetesen hosszasan lehetne folytatni.

A még az anyanyelvűek számára sem világos eredetű magyar **Hencidától Boncidáig** *folyt a sárga lé* szólás⁵ idegen nyelveken csak a magyar definícióhoz hasonló bonyolultságú magyarázatokkal, körülírásokkal adható vissza.

A francia *un coup de Jarnac* szólás Guy de Chabot, Jarnac bárójának nevéhez fűződik, aki 1547-ben egy becsületbeli ügy kapcsán létrejött párbaj során egy olasz vívómestertől tanult, a térdhajlatra irányuló ravasz, cseles, váratlan, ámde szabályos vágással legyőzte ellenfelét. A frazéma érdekessége még, hogy eleinte az eredeti 'váratlan/meglepő húzás' jelentéssel volt használatos, de a 18. század végétől kialakult egy valójában indokolatlan, ám mind a mai napig létező 'alattomos húzás, övön aluli ütés' jelentése is. Az idegen nyelvű ekvivalensekből természetesen eltűnik a kultúrtörténetileg kötött tulajdonnév. A második jelentés esetében egy ökölvívásból vett frazéma biztosíthatja a részleges ekvivalenciát.

A spanyol *estar de Rodríguez* szólás a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben keletkezett, és eredetileg olyan férfiakra mondták, akik – miközben családjuk a városi hőség elől nyári vakációra a tengerpartra, a hegyekbe vagy falura utazott – többnyire egyedül maradtak otthon, és folytatták munkás hétköznapjaikat. A *Rodríguez* név frazeologizálódását az magyarázhatja, hogy az egyik leggyakoribb spanyol családnévről van szó. Érdekessége a kifejezésnek, hogy eredetileg csak férfiakra mondták, így a németben is létező – ha nem is tulajdonnevet tartalmazó – frazémák (*eine grüne Witwe / eine Strohwitwe sein*), amelyekben a nőnemű széma dominál, nem voltak ekvivalensnek tekinthetők. Megjegyzendő, hogy a német is ismeri a férfiakkal kapcsolatban használt *Strohwitwer* 'szalmaözvegy' szót. A német mintára tükörfordítással kialakult magyar *szalmaözvegy* kifejezés eleinte szintén csak nőkre vonatkozott, de használata mára már kiterjedt a férfiakra is. Az internetes találatok tanúsága szerint egyébként ma már a spanyol kifejezést is nemtől függetlenül férfira és nőre egyaránt mondják. A francia nyelv ez esetben szólás hiányában a semleges *célibataire temporaire* 'időlegesen egyedülálló férfi/nő' szókapcsolattal fordítja a kifejezést.

A német *rangehen wie Blücher* frazémát a német–magyar általános és frazeológiai szótárak nem is regisztrálják, valószínűleg nem véletlenül. A szólás Gebhard Leberecht von Blücherre, a napóleoni háborúk közismert porosz marsalljára utal, aki a waterlooi csatában is döntő szerepet játszott. Személyes bátorságáért katonái igen kedvelték, és offenzív hadvezetési stílusa miatt *Marschall Vorwärts*-nek (kb. 'Hajrámarsall') is nevezték. E tulajdonságai miatt válhatott a német nyelvben a bátorság, az elszántság szimbólumává, és ez frazeológiaiilag is rögzült. Jóllehet a magyar, a francia és a spanyol történelemben is találunk hasonló jellemvonásokkal rendelkező hadvezéreket, emléküket nem őrzi szólások.

5. Az elmondottak is csak megerősíthetnek bennünket abban, hogy a nyelvekben konstans és domináns elemként, de váltakozó erősséggel jelen lévő specifikus idiomatikus jelleg egyrészt biztosítja az esztétikai élvezetet is kiváltó bábeli sokszínűséget, másrészt azonban interlingvális és interkulturális viszonylatban

⁵ Hencida és Bonchida létező falunévek. Előbbi Berettyóújfalutól nem messze található, utóbbi a hajdani Kolozs megyében. A *sárga lé* a sáfránnyal színesített lakodalmi tyúkhúsleves emlékét őrzi (O. Nagy 2011:178–9).

gyakran nehéz, időnként megoldhatatlan feladat elé állítja a fordítókat, a lexikográfusokat és a nyelvtanulókat egyaránt.

SZAKIRODALOM

- Bárdosi, Vilmos–Ettinger, Stefan–Stölting, Cécile 1992¹, 1998², 2003³. *Redewendungen Französisch / Deutsch. Thematisches Wörter- und Übungsbuch*. Tübingen, Francke Verlag (UTB für Wissenschaften. Uni-Taschenbücher 1703).
- Bárdosi, Vilmos 2009a. *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi, Vilmos 2009b. Ismert szólások (félre)ismert eredete. In: Bárdosi Vilmos (ed.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe. Feladatok és lehetőségek. Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai. Budapest, 2008. június 24–25*. Tinta Könyvkiadó (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 91), Budapest, 53–61.
- Bárdosi, Vilmos 2010. *Francia–magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi, Vilmos 2011. Kolumbusz tojása. Adalékok egy közismert szólás eredetéhez. *Magyar Nyelvőr* 135: 500–2.
- Bárdosi, Vilmos–González Rey, María Isabel 2012. *Dictionnaire phraséologique thématique français–espagnol – Diccionario fraseológico temático francés–español*. Editorial Axac, Lugo.
- Drosdowski, Günter–Scholze-Stubenrecht, Werner (Hrsg.). 1992. *Duden Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich.
- Eismann, Wolfgang 2010. Phraseologische Gemeinsamkeiten der Sprachen Europas. In: Hinrichs, Uta (Hrsg.). *Handbuch der Eurolinguistik*. Harrassowitz, Wiesbaden. (Slavistische Studienbücher, Neue Folge, Herausgegeben von Helmut Jachnow und Mirja Lecke, Band 20).
- Hausmann, Franz J. 1997. Tout est idiomatique dans les langues. In: Martins-Baltar, Michel (éd.). *La locution entre langue et usages*. Fontenoy/Saint-Cloud, ENS Éditions, 277–90.
- O. Nagy, Gábor 1976². *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- O. Nagy, Gábor 2011. *Mi fán terem?* Akkord Kiadó, Budapest.
- Piirainen, Elisabeth 2010. Common features in the phraseology of European languages: Cultural and areal perspectives. In: Korhonen, Jarmo–Mieder, Wolfgang–Piirainen, Elisabeth–Piñel, Rosa (eds.). *Phraseology global – areal – regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16.8 in Helsinki*. Gunter Narr, Tübingen, 15–27.
- Rey, Alain–Chantreau, Sophie 1997. *Dictionnaire des expressions et locutions*. Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Sánchez, Martín M. 1997. *Diccionario del español coloquial. (Dichos, modismos y locuciones populares)*. Tellus, Madrid.
- Saussure, Ferdinand de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sevilla Muñoz, Julia–Cantera Ortiz de Urbina, Jesús 2004. *Diccionario temático de locuciones francesas con su correspondencia española*. Gredos, Madrid.

Bárdosi Vilmos

egyetemi tanár
ELTE BTK Romanisztikai Intézet
Francia Tanszék

SUMMARY

Bárdosi, Vilmos

Translation difficulties in phraseological realia involving proper names

Idiomatycity is far from being a peripheral phenomenon of languages and language learning. It is language itself, its vital element, and the key to good command of a language. Communication across languages and cultures is often made difficult by the fact that, along with linguistic and cultural universals or archetypes, there are significant differences as well, ones that are reflected in people's linguistic world views. Such linguistic and cultural distance can be especially well investigated in comparing culturally loaded phraseological units and realia of two or several languages. The present paper analyses some Hungarian, French, German, and Spanish phrasemes in an intercultural approach involving a certain type of frequently occurring realia: a proper name.

Keywords: phraseology, realia, intercultural analysis.

A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései¹**1. A megközelítés nyelvméleti háttere és alkalmazandó alapfogalmai**

A nyelvi kommunikációt az embernek az az igénye és – adaptív előnyökkel is kapcsolatos – szüksége működteti, hogy megértse másokat² és általában az őt körülvevő világot, ezen keresztül jobban megértse önmagát, és megértesse önmagát másokkal. A nyelvi tevékenység ezért igen komplex jelenség. Elválaszthatatlanul összefügg a humánkogníció egyéb jelenségeivel (például az észleléssel, az emlékezés folyamataival), általában a megismerő tevékenységgel.³ A tudás – a nyelvre vonatkozó tudás is – neuronális hálózatok aktivációs mintázataiban – és nem dologszerűként tételezhető fogalmakban – létezik, tehát be van ágyazva az ember pszichofiziológiai működésébe (I. Tátrai 2011: 27, Sinha 2001). Ugyanakkor a nyelvi tevékenység a nyelv, vagyis egy konvencionált jelölőrendszer⁴ létrehozásával és működtetésével megy végbe. Ennek feltétele az, hogy az interakcióba lépő felek egymást hasonló kognitív képességekkel és igényekkel rendelkező lényekként ismerjék fel.⁵ Olyan lényekként, akik a (perspektívikusan) feldolgozott valóság bizonyos aspektusain

¹ Köszönettel tartozom a Tolcsvai Nagy Gábor vezetésével működő DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely tagjainak, akik munkámat előzetesen megvitatták, értékes észrevételekkel gazdagították, és a tanulmány közzlésére biztattak. A dolgozat a Bolyai János kutatói ösztöndíj (BO/00584/10/1 és az OTKA (K 100717 számú projekt) támogatásával készült.

² Az azonosulásra a kultúra (és a kulturális átadás) alapjaként hivatkozik Tomasello (2002: 100 kk.).

³ Tolcsvai Nagy 2010: 13 kk., Tátrai 2011: 29 kk., Tomasello 2002, Sinha 2001.

⁴ A szakirodalom ezért „szimbolikus kommunikáció”-nak nevezi, szemben például a kommunikatív szignálok alkalmazásával, amely nem feltételezi az intencionalitást és az interszubjektivitást (I. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103 kk.). Egyetértek azonban Szilágyi N. Sándorral abban, hogy a konvencionáltság (továbbá az interszubjektívitas és a perspektívikusság (I. Tomasello 2002: 133) elegendő kritérium lenne e kommunikáció sajátosságainak megragadásához (vö. a szimbólum „a tapasztalat megosztására szolgáló konvenció”, Tomasello 2002: 97), és így a *szimbólum*, *szimbolikus* kifejezések felszabadulnának az általános ’konvencionált’ értelem alól a ’szimbolikus’ jelentés számára.

⁵ Ebben ragadható meg a nyelvi kommunikáció intencionalitása. A felek tehát egymást intencionalis ágensként ismerik fel (Tomasello 2002: 77, 116, 141).